

Рекомендовано до друку Вченою Радою Інституту
регіональних досліджень НАН України (протокол № 4
від 30. 03.2011 р.)

Науковий редактор:

Садова У. Я. - доктор економічних наук, професор,
Інститут регіональних досліджень НАН України

Рецензенти:

Пітюлич М. І. – доктор економічних наук, професор
Давимука С. А. – доктор економічних наук, професор
Сторонянська І. З. – доктор економічних наук

Регіональна міграційна політика та механізми її реалізації / Інститут регіональних досліджень НАН України ; наук. ред. У. Я. Садова. – Львів, 2011. – 528 с. (Сер. «Проблеми регіонального розвитку»)

ISBN 978-966-02-6029-0

У монографії висвітлено теоретичні, методологічні та прикладні основи дослідження регіональної міграційної політики. З позиції системного підходу розкрито суть міграційних процесів, вказано на роль міждисциплінарного дискурсу у розвитку понятійно-термінологічного апарату, конкретизовано місце міграції в системі регіональної економіки і політики. Обґрунтована роль міграції у гармонізації соціально-економічного розвитку територіальних суспільних утворень в умовах наростання поліетнічності їх середовища. Вивчено вплив міграції на збереження історико-культурного, курортно-рекреаційного потенціалу регіону. Розкрито глобалізаційні аспекти міграційних процесів і їх зв'язок з питаннями інноваційного розвитку регіональних ринків. Проведено апробацію авторської методики економічної та соціальної оцінки ефективності міжрегіональних міграційних потоків. Визначено регіональні особливості зонування міграційної активності населення регіонів України й формування територіальних міграційних систем. Обґрунтовано ідею формування моделі регіональної міграційної політики — важливого інструменту балансування економічної та соціальної ефективності міграцій, забезпечення конкурентоспроможності інноваційно налаштованих регіональних економік й росту добробуту населення.

Розраховано на науковців, економістів, керівників та практиків органів державної влади та територіального управління.

УДК 331.55:332.021

ISBN 978-966-02-4252-4 (серія)
ISBN 978-966-02-6029-0

© Інститут регіональних досліджень
НАН України, 2011

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	7
ВСТУП	9
1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ	14
§1.1. Регіональна міграційна політика держави в світлі сучасних викликів суспільного розвитку	14
§1.2. Онтологічні передумови дослідження регіональної міграційної політики	23
§1.3. Понятійно-термінологічне забезпечення регіональної міграційної політики	33
§1.4. Теоретичні моделі міграцій і регіональна міграційна політика	40
2. ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ	51
§2.1. Інституційне середовище формування регіональної міграційної політики	51
§2.2. Роль інститутів-регуляторів у формуванні регіональної міграційної політики	56
§2.3. Органи державної влади як суб'єкти регіональної міграційної політики	63
§2.4. Дистантна сім'я та її вплив на розвиток українського суспільства	74
3. НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АНАЛІЗУ РЕГІОНАЛЬНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ СИТУАЦІЇ	84
§3.1. Міграційна ситуація як об'єктивна основа формування регіональної міграційної політики	84

§3.2. Методичні засади оцінки та аналізу територіальної структури міграційних потоків.....	98
§3.3. Апробація методики оцінки та аналізу міжрегіональних міграційних потоків в Україні.....	104
4. ТРАНСФОРМАЦІЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ СИТУАЦІЇ: ЧИННИКИ ТА НАСЛІДКИ.....	121
§4.1. Регіональна міграційна політика в контексті глобалізаційних процесів та макроекономічних чинників.....	121
§4.2. Роль міграційного капіталу в соціально-економічному розвитку регіонів України.....	134
§4.3. Роль міграції в забезпеченні якості життя населення: регіональні аспекти.....	141
§4.4. Міграція населення як чинник регіональної асиметрії розвитку соціальної сфери України.....	154
5. МІГРАЦІЙНІ РИЗИКИ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ ТА МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА.....	163
§5.1. Ризики впливу міграційних процесів на трансформацію соціально-економічного простору України.....	163
§5.2. Міграційні ризики у сфері праці та зайнятості: регіональний аспект (в оцінках трудових мігрантів).....	190
§5.3. Соціально-психологічні ризики і профілактика їх поширення у середовищі трудових мігрантів.....	216
§5.4. Мотиви та виклики реінтеграції трудових мігрантів: особовий вимір.....	234
§5.5. Аналітичний огляд соціологічних досліджень трудової міграції.....	243
§5.6. Діти трудових мігрантів і їх соціальний захист: пріоритети міграційної політики.....	248
6. РЕГІОНАЛЬНА МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА В КОНТЕКСТІ НОВОЇ АРХІТЕКТУРИ ПОЛІЕТНІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА.....	257
§6.1. Поліетнічність як феномен сучасного світового суспільного розвитку.....	257
§6.2. Мігранти як локальна спільнота: реалії та перспективи міжетнічної взаємодії з домінантним соціумом.....	276

§6.3. Деморозвиток як стратегічна ціль і визначальний чинник міграційної політики	287
§6.4. Поліетнічність у системі детермінант регіональної міграційної політики України	297
7. МАРКЕТИНГОВІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ	319
§7.1. Концепція маркетингу регіональної міграційної політики	319
§7.2. Особливості трудової міграції у вітчизняній системі охорони здоров'я	323
§7.3. Рекреаційна сфера та регіональна міграційна політика: стратегічні орієнтири взаємодії	334
8. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ: ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ	340
§8.1. Інтелектуальна міграція населення регіону в контексті соціогуманістичної парадигми української національної ідеї	340
§8.2. Інтелектуальна міграція молоді та її наслідки для регіону	350
§8.3. Інформаційний чинник регіональної інтелектуальної та освітньої міграції	360
9. ОСВІТНЯ МІГРАЦІЯ ТА РЕГІОНАЛЬНА МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА	371
§9.1. Оцінка, особливості та рівні реалізації освітньої міграції в Україні	371
§9.2. Портрет академічно мобільного викладача та студента в умовах входження України в європейську Зону вищої освіти (за результатами соціологічного опитування)	384
§9.3. Методичний підхід до оцінки регіональної освітньої мобільності	396
§9.4. Освітня міграція в системі заходів регіональної політики	403
10. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ВЕДЕННЯ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ	418

§10.1. Соціально-демографічні виміри сучасної італійської імміграційної політики.....	418
§10.2. Імміграційна політика у сфері праці Німеччини.....	430
§10.3. Міграційна політика Норвегії та її перспективи.....	438
§10.4. Соціальний захист трудових мігрантів у світлі міграційної політики країн ЄС.....	449
11. ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ.....	463
§11.1. Напрями розвитку законодавчого забезпечення загальнодержавної міграційної політики в Україні.....	463
§11.2. Економічні детермінанти формування та реалізації регіональної міграційної політики в Україні.....	472
§11.3. Адміністративно-правовий механізм реалізації регіональної міграційної політики.....	489
§11.4. Становлення соціального діалогу як інституту та механізму реалізації регіональної міграційної політики у сфері праці.....	502
§11.5. Концепція регіональної міграційної політики (проект).....	512

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ECTS	– European Community Course Credit Transfer System
GNIB	– The Garda National Immigration Bureau
ISTAT	– Національний інститут статистики Італії
АР	– автономна республіка
ВВП	– валовий внутрішній продукт
ВДВ	– валова додана вартість
ВЗО	– вищий заклад освіти
ВІЛ	– вірус імунодефіциту людини
ВНЗ	– вищий навчальний заклад
ВООЗ	– Всесвітня організація охорони здоров'я
ВР	– Верховна Рада
ГКТ	– господарсько-культурний тип
ГРВІ	– гостра респіраторна вірусна інфекція
ДІМ	– духовно-інформаційна мобільність
ДР	– Демократична Республіка
ЕРА	– Європейський простір наукових досліджень
ЕНЕА	– Європейський простір вищої освіти
ЄС	– Європейський Союз
ЗМІ	– засоби масової інформації
ЗНЦ	– Західний науковий центр
ІКА	– Інститут соціального страхування
ІКО	– історико-культурна область
ІКТ	– інформаційно-комунікаційні технології
ІНТАС	– Міжнародна асоціація зі сприяння співпраці з ученими з Нових незалежних держав колишнього Радянського Союзу
ІРД	– Інститут регіональних досліджень
ІРСС	– індекс розвитку соціальної сфери
КНР	– Китайська Народна Республіка
МБФ	– міжнародний благодійний фонд
МВС	– Міністерство внутрішніх справ
МВФ	– Міжнародний валютний фонд
МЗС	– Міністерство зовнішніх справ
МК	– міграційний капітал
ММОРПГ	– рольова онлайн-гра, розрахована на багато користувачів
МОМ	– Міжнародна організація з міграції
МОН	– Міністерство освіти та науки

МОП	– Міжнародна організація праці
МП	– Московський патріархат
НАН	– Національна академія наук
НАТО	– Організація Північноатлантичного договору
НДДКР	– науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи
НДР	– Німецька Демократична Республіка
НСОЗ	– Національна служба охорони здоров'я (Італії)
НТП	– науково-технічний прогрес
НЦБ	– Національне центральне бюро (Інтерполу)
ОАЕ	– Об'єднані Арабські Емірати
ОАЕД	– Організація з працевлаштування і людських ресурсів
ОДА	– обласна державна адміністрація
ОЕСР	– Організація економічного співробітництва та розвитку
ООН	– Організація Об'єднаних Націй
ПК	– персональний комп'ютер
ПРООН	– Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй
РАН	– Російська академія наук
РЕС	– регіональна економічна спільнота
РІОМ	– регіональний індекс освітньої мобільності
РМП	– регіональна міграційна політика
РП	– ринок праці
РРП	– регіональний ринок праці
РС	– робоча сила
СКС	– санаторно-курортна сфера
СНД	– Співдружність Незалежних Держав
СНІД	– синдром набутого імунodefіциту
СРСР	– Союз Радянських Соціалістичних Республік
США	– Сполучені Штати Америки
ТМС	– територіальна міграційна система
ТСС	– територіальні суспільні системи
УНІ	– українська національна ідея
УНР	– Українська Народна Республіка
УПА	– Українська повстанська армія
УПЦ	– Українська православна церква
УРСР	– Українська Радянська Соціалістична Республіка
ФРН	– Федеративна Республіка Німеччина
ЮНЕСКО	– Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури

*«...Шукайте головні причини еміграції і усувайте їх!
Не задовольняйтеся хапанням першого-лішого агента,
а придивайтесь до щоденної нужди, в якій живе народ,
і радьтеся, виправляйтесь, ставте міцні кордони не з багнетів,
а з добрих порядків, з корисних для народу економічних
і суспільних інституцій!»*

(Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. –
Т. 44, кн. 2. К.: 1985. – С. 313).

ВСТУП

Початок ХХІ століття ознаменований новою хвилею міграційної активності населення. Люди, долаючи адміністративні, соціально-економічні, психологічні та інші перепони, намагаються реалізувати свій потенціал далеко за межами рідного дому. Готуючись до цього кроку, вони вірять у правильність вибору. Проте, міграція завжди має полярні виміри. З одного боку, вона стимулює розвиток світової культури, загальнолюдських цінностей. Люди-мігранти стають передавачами власного національного досвіду, традицій, «працюють» на возвелчення духовності, на піднесення і визнання власного етносу у середовищі нового соціуму. При цьому, вони віддані ідеалам добра, поповнюють знання, дбають про дім, сім'ю, родину, прагнуть повернутися на рідну землю. Вони розвивають діаспору, вносять нові грані в інституційну розбудову її архітектури. Існує й інша реальність міграції, за якою ховаються тяжкі виснажливі будні життя та праці мігрантів, їх безправ'я, розірвані сім'ї, залишені діти і немічні батьки, соціальне сирітство, психічні розлади, розпач. Цей вимір міграції вказує на величезний пласт ризиків розвитку людської цивілізації, на соціально-економічні проблеми усіх держав як донорів, так і реципієнтів міграційних мас населення, на деформації у розвитку суспільних відносин, коли міграція стає об'єктом політичних спекуляцій.

Гортаючи сторінки вітчизняних періодичних, наукових та інших видань, можна помітити, що інтерес суспільства до міграційної тематики має такий самий хвилеподібний характер, які і історичні тренди самих міграційних потоків. Нині ми маємо справу з потужною четвертою хвилею української міграції. Вона вирізняється низкою специфічних рис.

Перш за все, сучасна міграція є економічною, причому явищем планетарного масштабу – породжене впливом глобалізації і водночас

породжуючим нові глобальні зміни. Нині практично не залишилося місця на Планеті, куди не ступала б нога людини з метою економічної вигоди. Це міграція економічних потреб людей, капіталів, інфраструктури. Її обслуговують сучасні технології зв'язку (перш за все, Інтернет, мобільний телефон). Це «візитівка» нової людської економічної поведінки, активності, видів діяльності, котрі є ознакою «нової економіки». Сучасне, переважно молоде покоління, яке задіяне у міграції, є очевидцем нових досягнень науки та техніки. Ці досягнення стають фактором поглиблення територіального поділу праці, реформатування системи міжнародних відносин на ґрунті розвитку конкурентоспроможності національних економік, появи нових центрів притягання робочої сили. Це покоління значно мобільніше, ніж його попередники, адже живе в епоху інформаційної революції й економіки знань, більш обізнане з різними міграційними ризиками. Через міграцію, як особливий вид людської поведінки, воно реалізує своє найвище право свободи вибору місця проживання та праці.

Сучасна міграція надзвичайно сильно впливає на антропосоціогенетичні структури людини й структури середовища її існування. Швидкі та часті фізичні переміщення населення по території входять у суперечність з здатністю психологічно налаштування на сприйняття нового соціокультурного дому. Внутрішній світ людини-мігранта часто зазнає дискомфорту від розриву зв'язків по лінії організм-індивідуальність-особистість та середовища: по лінії власне природного-штучного (техносферного)-суспільного (соціального).

Сучасна міграція особливим чином детермінує інтереси націй, етносів. Вона практично стає детонатором зрушень у розвитку науки про міжкультурний міграційний менеджмент. Адже сучасна міграція – це не тільки рух робочої сили, капіталів, інформації. Нині – це переміщення елементів культур з їх просторово-часовими координатами (системами цінностей, ідеологій, доктрин). У цьому плані наукове осмислення явища міграції знаходиться на початковій стадії.

Сучасна міграція впливає на підходи до формування та реалізацію політики розвитку усіх держав, незалежно від їх економічної могутності й соціальної моделі. Присутність в них значних обсягів міграційного капіталу, міграційної праці, міграційних послуг, міграційного інфраструктурного забезпечення, міграційних інститутів, котрі поступово стають суб'єктами міжнародної економіки та права, веде до формування нового світового порядку політичних взаємовідносин.

Сучасна міграція є потужним фактором розвитку науки міграціології, вчення про фундаментальні закономірності та загальні особливості міграційних переміщень, яка згодом об'єднає під одним крилом такі конкретні дисципліни як міграційне право, міграційна етика, міграційна економіка, міграційна статистика тощо. Немалі шанси має виникнення й міграційної філософії та психології.

Нині в Україні явище міграції переважно вивчається з позиції теорії та практики міжнародних економічних відносин та міжнародного права. Проте, величезна кількість міграційно обумовлених явищ та процесів мають внутрірегіональне вираження. Вони впливають на поведінку суб'єктів господарювання, детермінують середовище ведення бізнесу та забезпечення добробуту мешканців населених пунктів, визначають пріоритети держави у сфері регіональної політики та територіального управління, відтак, повинні вивчатися з допомогою регіональної економіки.

З переходом українського суспільства до постіндустріального типу міграція інституціоналізується, набирає нових рис, вимагає належної уваги зі сторони держави. Постає гостра потреба вироблення та реалізації дієвої *регіональної міграційної політики (РМП)*. З цього приводу варто звернути увагу на вплив четвертої хвилі міграції на українську діаспору, котра все активніше перетворюється в активного агента міжнародних міграційних відносин. Міцніючи, як реальний носій (суб'єкт) права, вона «працює» на різних рівнях територіальної організації суспільства, взаємодіє з суб'єктами міграційної політики як всередині України (як офіційними, так і неофіційними), так і за її межами.

Формування державної РМП України є складним процесом. Він передбачає проведення порівняльного аналізу міграції населення в єдності минулого, сучасного та майбутнього, врахування генетико-історичної спадщини українського народу, соціальної пам'яті, сучасних тенденцій регіональної міграційної ситуації та стратегічних орієнтирів розвитку міграційної активності населення виходячи із загальноцивілізаційних тенденцій та національних інтересів розбудови України та її регіонів як єдиної, соборної, правової держави.

Формування РМП повинно охопити різні сфери людської діяльності. З наукових економічних позицій мова має йти про базові економічні категорії міграції, закони, моделі міграції, про методи регулювання міграційної активності населення, а також про нові парадигми,

моделі регіонального розвитку, котрі, орієнтуючись на нові концепції праці та зайнятості, впливають на міграцію через добробут людини. В світлі пошуку інструментів реалізації РМП заслуговує на увагу світовий досвід організації та розвитку територіальних міграційних систем (регіональних ринків праці, обумовлених укладанням специфічних міграційних трудових договорів та угод). Це дає ґрунт для формування компонентної структури політики, визначення її форм та видів, підходів до аналізу ризиків та ефективності, розвитку спеціальних інститутів. Показовими є дослідження вчених США, Канади, Італії, Німеччини, інших країн, в яких проблеми міграції досліджуються спеціальними науковими інституціями.

Принциповою вимогою вироблення вітчизняної РМП є ідея розвитку державності, соборності українських земель. Регіональна специфіка міграційної активності мешканців території має виступати не ознакою втрат її економічного, соціального, інноваційного потенціалу, а свосереднім індикатором нового поділу праці й наступної міжрегіональної інтеграції суб'єктів соціально-економічних та правових відносин.

Сучасна РМП – це політика державних гарантій, які б стимулювали самих трудових мігрантів до виваженої поведінки у сфері реалізації прав і обов'язків. Через визнання гідності особи-мігранта до діалогу з ним, як носієм суспільного розуму та інтелекту.

У пропонованій монографії розглядається проблема регіонального аналізу міграцій, пропонується введення нових понять, таких як міграційна привабливість (атрактивність) території, міграційний потенціал території та інших в методичний інструментарій. Вдосконалюється методичне забезпечення аналізу мотиваційних аспектів міграційних переміщень населення. Розвиваються статистико-облікові аспекти регіонального аналізу, що здійснюється через розробку оціночних показників ефективності міграційних потоків (коефіцієнтів локалізації, концентрації та збалансованості міграційних потоків). Особливе місце відведено вивченню освітньої міграції як важливого інтелектуального за змістом й інституціоналізованого за формою (з спеціальною системою дипломів, прозорістю присудження наукових ступенів, еквівалентністю кваліфікацій) виду академічної мобільності студентів, викладачів, молодих учених тощо. Розширенню спектру досліджень РМП сприяє позиція авторського колективу щодо потреби детальнішого вивчення нових тенденцій в сфері трансформацій етнічної та соціальної структури населення, появи нових ознак районування

міграційної активності мешканців регіонів України (від ознак приналежності до певної соціальної групи й до ознак віросповідання, національності, громадянства, політичних переконань тощо).

Формування РМП не матиме сенсу, якщо її положення не будуть узгоджені з міграційною політикою загальнонаціонального рівня. Нині в Україні суттєвою перепоною здійснення міграційної політики є недовершеність міграційного законодавства, недостатня підготовленість кадрового потенціалу спеціальних міграційних служб, фінансове й матеріальне забезпечення мережі інфраструктурних об'єктів міграційного профілю. Ці питання піднімаються у монографії, заключною частиною якої є проект Концепції регіональної міграційної політики.

Комплексне дослідження означених вище проблем міграції в контексті сучасних викликів глобалізації, а також аналіз регіональної специфіки формування та реалізації міграційної політики є головним завданням цього монографічного дослідження. Підготовку монографії здійснив колектив авторів за науковим керівництвом д. е. н. Садової У. Я. Написання розділів та параграфів здійснили: д.е.н. Садова У.Я. (вступ, 1.1,1.2,1.3,1.4,2.1,2.2, 3.1,4.2, 5.1,6.3,7.1,11.3, , д.е.н. Семів Л.К. (5Л, 8.2, 9.1, 9.3, 9.4, 11.5), д.е.н. Семів Р.А. (9.1), д.е.н. Вовканич С.Й. (8.1), д.ю.н. Тиндик Н.П. (11.1), к.філос.н. Цапок С.О. (1.2, 5.1, 6.1, 6.3, 6.4, 11.5), к.е.н. Князев С.І. (2.1, 3.2, 5.1), к.е.н. Бідак В.Я. (5.1, 5.2, 11.5), к.психол.н. Ваврик А.Й. (2.4, 5.1, 5.3, 11.5), к.е.н. Андрусишин Н.І. (4.4, 5.1, 10.1, 11.5), к.т.н. Гринькевич В.М. (3.2), к.е.н. Гринькевич О.С. (1.3, 2.2, 3.2, 3.3, 5.1), к.е.н. Данилюк Л.Г. (3.2, 3.3, 5.1), к.соц.н. Іванкова-Стецюк О. Б. (5.4, 5.5,6.2), к.е.н. Риндзак О.Т. (10.3), к.геогр.н. Теслюк Р.Т. (3.3,4.3,4.4, 5.1, 11.5), к.держ.упр. Біль М.М. (2.3, 5.1, 11.2, 11.3,11.4, 11.5), к.е.н. Шевчук А. В. (8.3), к.філос.н. Щерба Г. І. (11.2), к.е.н. Лалакулич М. Ю. (9.3), к.е.н. Лелик Л.І. (5.1, 7.1), Гладченко М.М. (5.2), к.е.н. Левицька О.О. (7.2), Луцишин І.Я. (1.1, 7.3), Михайлюк Л.В. (4.4, 5.1, , Махонюк О. В. (3.2, 3.3, 5.1, 10.2, 11.5), Мульска О.П. (5.6), Рісшій О.П. (4.1), Рісна Р.Р. (4.1, 4.2), Полюга Ю.О. (8.2), Селешук Г.П. (10.4, 11.5), Шендер А.Р. (9.2).